

Ülevaade Eesti etnograafilistest lõõtsaga tubakakottidest

Triin Hellat

Resümee

Käesolev artikkel annab ülevaate nahast lõõtsaga tubakakottide valmistamisel kasutatud tehnoloogilistest lahendustest, lõigetest ja kaunistustest. Vaadeldud kotid on enamasti olnud kasutusel 19. sajandil, mõned ka 18. sajandi lõpul või 20. sajandi alguses. Tubakakotte valmistati nii tekstiilist kui nahast ning viimased jagunevad kolme suuremasse rühma: kotikujulised, lõõtsaga ning rulltubakakotid. Pealtnäha sarnase tegumoega kottidel ilmneb lähemal vaatlusel mitmeid lõikelisi, õmblustehnoloogilisi ja kujunduslikke variatsioone sõltuvalt valmistaja meisterlikkusest ja kasutatud materjalidest. Leidub nii kodus pargitud nahast oma tarbeks valmistatud lihtsamaid kotte kui ka õhukestest vabrikunahkadest keerulisema lahendusega kotte, mida telliti professionaalselt käsitööliselt või osteti laatadelt ja harjuskitelt. Artikli eesmärk on anda ülevaade etnograafilistel nahast lõõtsaga tubakakottidel kasutatud tehnoloogilistest töövõtetest.

Võtmesõnad: etnograafilised nahast kotid, tubakakott, lõõtsaga tubakakott, kukkur, nahk, helmestikand

Sissejuhatus

Minu esimene lähem kokkupuude naha kui materjaliga algas 2001. aastal Tartu Kõrgemas Kunstikoolis, kui asusin õppima nahadisaini ja restaureerimist. Hiljem Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskoolis tekstiilitöö erialal ja nüüd TÜ Viljandi Kultuuriakadeemias magistriõpingutel olen jätkanud etnograafiliste nahast kottide uurimist.

Uurimustööd tehes vaatlesin Eesti Rahva Muuseumi (edaspidi ERM) ja Viljandi Muuseumi (edaspidi VM) esemekogus olevaid, enamasti 19. sajandist pärit tubakakotte. Üksikuid esemeid leidub ka 18. sajandi lõpust ning 20. sajandi algusest. Nahast tubakakotid jagunevad kolme suuremasse rühma: lihtsamad kotikujulised tubakakotid, kokkurullitavad ja lõõtsaga tubakakotid. Viimased moodustavad umbes poole kogus olevatest tubakakottidest. Minu andmetel on ERMi kogus 71 nahast tubakakotti, kuid täpset üldarvu

on keeruline välja tuua. Mitmed nimekirjas olevad esemed on hävinud ning tihti on eset kirjeldavad legendid väga napid, sisaldades vaid eseme nimetust, kogumiskohta ning -aega. Puuduvad täpsustused, millist materjali on koti valmistamisel kasutatud. Nahast ja tekstiilist tubakakottide esemekogu niigi ajamahuka läbivaatamise tegi keerulisemaks ka uurimustöö ajaline kokkulangevus ERMi kogude sulgemisega. Samasuguse tegumoega kotte leidub ka paljude teiste Eesti muuseumide kogudes ning need väärivad edaspidi samuti uurimist. Artiklis on käsitletud 33 lõõtsaga tubakakotti, millest 3 on pärit VMi ning ülejäänud ERMi esemekogust.

Vajaliku lisainformatsiooni otsisin kartoteegist ja kogumisraamatutest. Lugesin ERMi raamatukogus korrespondentide vastuseid. Ka seal leidis vaid üksikuid kirjeldusi nahast taskute ja kottide valmistamisest ning kasutamisest. Enamik nahatööd puudutavaid materjale käsitleb pigem naha parkimist ja vastavate töövõtete ning -vahendite kirjeldusi.

Varasemat teemakohast uurimismaterjali on võrdlemisi vähe. Milda Putnise 1935. aastal valminud seminaritöö käsitleb nii tekstiilist kui nahast valmistatud tubakakotte. Hiljem on samal teemal kirjutanud Kalju Konsin: „Rahvapäraseid naha kunstilise töötlemise traditsioone on Eestis suhteliselt vähe uuritud. Nahkesemeid on üldisemalt käsitletud vaid üksikutes koguteostes ja artiklites“ (Konsin 1975: 3). Raamatus kirjeldatakse ERMi (tolleaegse nimetusega Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum) kogudes olevaid nahkesemeid: kotte, kasukaid, peakatteid, vöösid, jalanõusid ning noatuppe. Eevi Asteli 2006. aastal ilmunud raamat „Taskud vööle, kotid kätte rahvariideid kandes“ annab lühikese ülevaate Eesti traditsioonilistest taskutest ja kottidest. Raamatu üks eesmärke on harida rahvarõiva kandjat ning aidata riietuse juurde sobivat kotti valida. Käsitlemist leiavad nii nahast kui tekstiilist ömmeldud, aga ka kootud ja heegeldatud kotid.

Tänapäeval on traditsiooniliste nahatöövõtete taasavastamine hoogustunud, suuresti Kristina Rajando ja Made Uusi eestvedamisel. Sellest vaimust on kantud ka 2014. aastal ilmunud kogumik „Loomast loodud“. Teiste hulgas leiduvad seal Kristina Rajando ning Reet Piiri artiklid, kus käsitletakse põgusalt ka tubakakotte. Olen ka ise laatadel osaledes või kursuseid juhendades kogenud, et huvi nahatöö vastu on võrdlemisi suur. Ilusad ja tihti rikkalikult kaunistatud kotid väärivad kindlasti rohkem tähelepanu ning taasavastamist.

Eelpool toodud põhjustel toetun artiklis ennekõike muuseumiesemete vaatlusel saadud andmetele, nende põhjal tehtud katsetustele ning enda praktilisele nahatöö kogemusele. Käesoleva artikli eesmärk on anda ülevaade etnograafiliste nahast lõõtsaga tubakakottide tehnoloogilistest lahendustest.

Ajalooline ülevaade

Juba eelajaloolisel ajal kasutasid inimesed eluks vajalike asjade kaasas kandmiseks mitmesuguseid vahendeid. Kiviajal liikusid inimesed saakloomi taga ajades ning toitu otsides edasi, kandes kaasas tööriistu, toitu, vett ja tuletegemiseks vajalike esemeid (ränikivi, tuleraud jms). Naha parkimine suurendas märgatavalt tema kasutusvõimalusi ja vastupidavust. Nõudlus naha kui materjali järele ei vähenenud ka peale loomsetest ja taimsetest kiududest valmistatud kangaste kasutuselevõtmist. (Goubitz 2009: 11–13.)

Lisaks praktilisele väärtusele on kotil läbi aegade olnud ka moeseme ja staatusesümboli funktsioon. Vanadel Piibli illustreeritud näha jõukaid aadlikke ja linnakodanikke kandmas rikkalikult kaunistatud kukruid. Uhked kotid, millest jagati vaestele almust, väljendasid kandja rikkust ja kõrget sotsiaalset staatust, rõhutades tema suuremeelsust ja armulikkust. 18. sajandil levisid Lääne-Euroopas pruuti ning peigmeest kujutavad kameeportreega kotid, mille tähtsust võrdsustati abielusõrmusega. (Bušić 2009: 36–39.)

Eesti nahatöötlemise traditsiooni vanust ei oska ilmselt keegi öelda, kuid tõenäoliselt on see sama vana kui kohalik inimasustus. Esimesed füüsilised jäljed nahatööst pärinevad linnalise asustuse algusajast 13. sajandil. Arheoloogilisi nahaleide ongi Eestis põhiliselt linnade kultuurkihtidest, mis pakuvad naha säilimiseks sobilikku anaeroobset keskkonda (Sarv 2014: 11–12). Rahvuslikul ärkamisajal hoogustunud vanavarakogumise käigus

jõudis muuseumikogudesse mitmeid nahkesemeid. Nende kogude põhjal võib järeldada, et Eesti talurahva hulgas olid 19. sajandil levinud nahast raha- ja tubakakotid, jahikotid ning ka vööl kantavad taskud. Enamasti jäid need kujunduselt pigem tagasihoidlikuks. Pargitud nahast õmmeldud ja kotisuust nahkrihma või linase nööriaga kinnitatavad raha- ning tubakakotid võib tinglikult jagada kolme suuremasse rühma: lihtsamad kotikujulised tubakakotid, kokkurullitavad ja lõõtsaga tubakakotid. Lisaks pargitud loomanahale kasutati lihtsamate kotikujuliste tubakakottide materjalina ka looma munandikotte ning põit. Munandikotist valmistatud tubakakottide kohta leiab kirjelduse ERMile saadetud korrespondendi

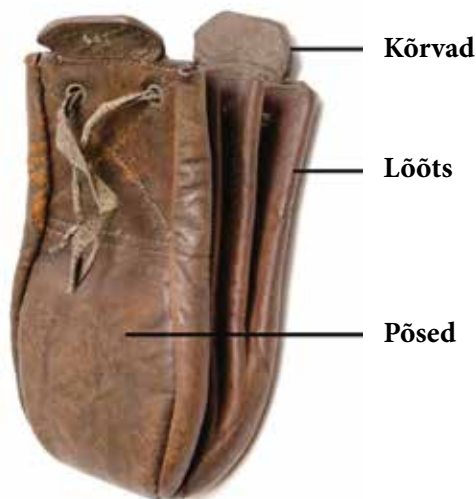

Foto 1. Tubakakoti detailid. VM 651 E. Viljandi Muuseumi foto.

vastusest: „Sõnni ja jäära munnikotid said tõmmatud jälle ümmarguse puu otsa peele, kangest sai venitatud. Neist mehed tegid omale eid tubaka kottisi. Said äe ka pargitud.“ (ERM KV 66:133.) Kuni 20. sajandi esimese pooleni olid põiest või isaslooma, näiteks jäära munandikotist valmistatud tubakakotid maapiirkondades veel laialt levinud (Putnis 1935: 18). Kokkurullitavad tubakakotid olid rohkem levinud Lääne-Eestis ja saartel ning materjalina on kasutatud ka kuivatatud angerja- ja hülgenahka (Konsin 1975: 7). Seda illustreerib ka järgmine näide:

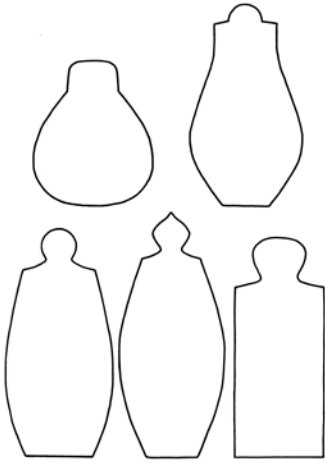
Varem, kui mehed suitsetasid piipe, tarvitati hülge karusnahast tehtud tubakakotte. Selleks lõigati nahast umbes 25x15 cm suurune tükk välja. Naha üks ots pöördi kahekorra, nii, et 1/3 naha otsast jäi ainult vabaks. Kahekorra pöördud naha ääred õmmeldi kokku karv vastakuti. Siis pöördi nahk ümber. Nii moodustus tasku, millesse võis tubaka panna. Nüüd keerati kott rulli ja kanti seda nii kaasas. Tubakakotte tehti ka suitsutatud hülgenahkadest. (ERM KV 66:365.)

Nahast kotid kuulusid enamasti meeste rõivastuse juurde ning neid kanti paeltega kaela riputatuna, võõle seotuna või ka lihtsalt kätte võetult. Kotisuud sulgeva nahkrihma või paela külge on mõnikord seotud piibunõel või tuleraud ning mõne kotikese seest võib praegugi leida taelatükikese või pisut vana tubakapuru.

Lõõtsaga tubakakotid on nahast tubakakottide hulgas tegumoelt ühed huvitavamad ning rikkalikumalt kaunistatumad. Selles artiklis tulevad täpsema vaatluse alla peamiselt 19. sajandist pärit lõõtsaga tubakakotid, nende eripärad ja valmistamistehnoloogia.

Lõõtsaga tubakakott

Lõõtsaga tubakakottide puhul on silmatorkavaimaks erinevuseks, nagu ka nimetus ütleb, lõõtsakujuliselt kokku volditud vahetükid, mis võimaldavad kotti piisavalt avada, et tubakat piipu toppida. Lõõtsaga tubakakotid on üldiselt valmistatud pruunist või mustjaspruunist nahast ning koosnevad enamasti kolmest osast: esi- ja tagatükk ehk põsed ning nende külge kinnitatud volditud küljed, mida nimetatakse lõõtsaks. Lõõtsad on tavaliselt valmistatud õhemast nahast kui põsed ja võivad olla 7 kuni 35 cm laiad, tagades sellega kottile hea avatavuse. Voldid on tugevalt sisse pressitud. Lõõtsa ning põskede ülaosasse on tehtud augud paela jaoks, millega kott suletakse. Ühendusõmblused on enamasti tehtud linase niidiga. Kasutatud on sadul-sepa-, eel-, järel- ja üleloomispistet, kaunistuste ja tepingute puhul leidub ka masinõmbluseid. Esi- ja tagatüki küljes on kas ümarad, rombi-, südame- vms kujulised nahalapid ehk kõrvid. Need võivad olla põsega samast tükist või juurde õmmeldud (foto 1).

Joonis 1. Näiteid pöskede ja kõrvade kujust. *Triin Hellati joonis.*

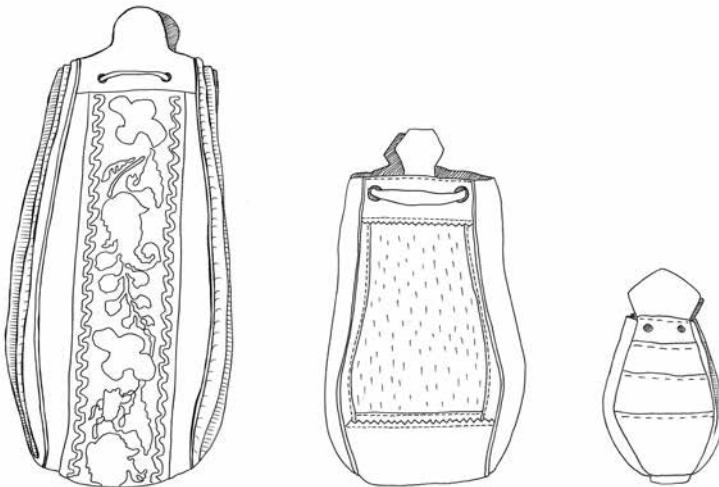
Lõikelised erinevused

Pealtnäha väga sarnaste kottide juures võib leida mitmeid tehnoloogilisi eripärasid. Lõotsaga tubakakottide pösed on tihti kumerad või pirnja kujuga. Mõnede kottide esi- ja tagatükid võivad kitseneda suu juures kuni 2 cm laiuseks. Kõige laiem koht jääb enamasti 3 kuni 6 cm kõrgusele, kuid leidub ka sirgelõikeliste pöskedega kotte. Samuti võib erineda kottide kõrgus, jäädes enamasti 12 kuni 16 cm vahele (vt jooniseid 1 ja 2).

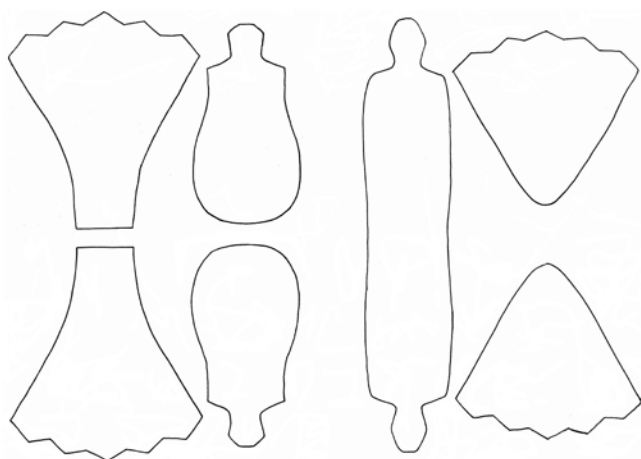
Lisaks pöskede eri kujule leidub muidki lõikelisi erinevusi. Kõige levinumat tüüpi lõotsaga tubakakottidel on pösed enamasti ühest tükist, moodustades niimoodi kotile põhja. Kahele poole pöskede vahele on õmmeldud kumera, pisut kolmnurkse kujuga samast või teistsugusest, enamasti õhemast

nahast tükid, mis volditakse lõotsaks. See tingib lõotsa ülemise serva sakilise lõike. Esineb ka kotte, mille pösed on valmistatud kahest tükist. Sel juhul on need koti põhjal omavahel ühendatud kas väikese nahast vahetükiga (foto 2) või kandiga õmblusega (joonis 2, ERM A 509:5896).

Teist tüüpi lõikega lõotsaga tubakakottide põhi moodustub lõotsast. Sellisel juhul on koti pösed eraldi tükidest ning mõlemal küljel olevad lõotsa pooled on pikendatud ning põhja keskel õmblusega ühendatud (joonis 3).

Joonis 2. Näiteid tubakakottide suurusest. Vasakult paremale: ERM A 509:5549 kõrgusega 21,5 cm, ERM A 290:249 kõrgusega 15 cm, ERM A 509:5896 kõrgusega 9 cm. *Triin Hellati joonis.*

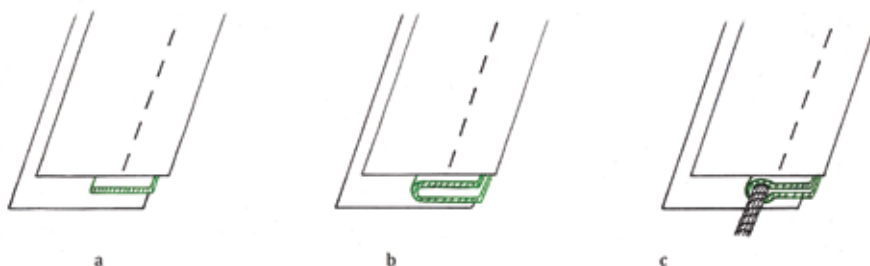

Joonis 3. Tubakakottide lõiked. Vasakul: põhja alt ühendatud lõõtsaga kott. Paremal: põhja alt ühendatud põskedega kott. *Triin Hellati joonis.*

Koti õmlemisel kasutatud tehnikad

Kottide valmistamise juures leidub veel mitmeid erinevusi, mis võivad esialgu tähelepanuta jääda. Valmistamistehnoloogia uurijate õnneks leidub kogudes ka pisut katkiseid esemeid, mis pakuvad võimalust piiluda kohtadesse, mis muidu jääksid pilgu eest varjatuks. Nii on võimalik näha, et uhkemate, tavaliselt helimestikandiga kaunistatud kottide puhul on põsed valmistatud mitmekordsest nahast ning tihti on nahakihtide vahele lisatud tugevduseks pappi. Sellistel kottidel on üldjuhul põskede sisemised küljed kaetud õhemast nahast või linasest kangast voodriga ning tihti on ka õmblusvarud voodriga varjatud. Lõõts on valmistatud ühekordsest, tavaliselt ilma voodrita õhemast nahast.

Lõõtsa ja põskede õmbluse vahele on õmmeldud ühekordsest, samast või teist värvi naharibast nn teraskant või kahekordselt kokku murtud kant, mis aitab paremini koti kuju hoida ning on ühtlasi kaunistuseks. Varasemates

Joonis 4. Kandiga õmblused: a) teraskant; b) kahekordne kant; c) paspuaalkant. *Triin Hellati joonis.*

Foto 2. Nahast vahetükiga ühendatud põskedega kott. *ERMi foto.*

Joonis 5. Kõrvade ja ülaserva kantimine.
Triin Hellati joonis.

käsitlustes (Konsin 1975: 8) on mainitud ka paspuaalõmblusi: sellisel puhul asetatakse kandiriba keskele nõör (Kivilo 1983: 28). Materjal seda ei tõenda – minu uuritud kottide hulgas ei leidunud ühtegi niiviisi valmistatud kandiga tubakakotti (vt joonis 4).

Lisaks õmblustevahelistele kantidele on mõnikord kanditud ka lõõtsade ning kõrvade servad. Selliseid kante, mida esineb vähestel kottidel, võib kindlasti pidada märgiks, et koti valmistaja on olnud meister. Ühtlasi on selliste kottide puhul tavaliselt kasutatud peenemaid materjale. Lõõtsad

on tihti tehtud väga õhukesest, teistsuguse pinnatöötlemisega vabrikunahast, samuti on kõrvu ääristavad rullkandid õmmeldud väga õhukesest nahast. Kõrva pealmise nahakihi külge on kant kinnitatud väikeste üleloomispistetega, seejärel keeratud see tagasi üle kõrva ääre ja peidetud kandi serv koti sisekülje kõige pealmise kihi alla. Kant on enamasti väga kitsas, jäädes 1 kuni 1,5 mm laiuseks. Lihtsamatel kottidel need tööetapid puuduvad. (Kantide kohta vt joonist 5 ja fotot 3.)

Lõõtsaga tubakakottidel kasutatud kaunistusviisid

Kaunistustena on kasutatust leidnud helmestikand, joontechnika, vasköösid (tongid) ning -rõngad, aplikatsioon, sisselõigatud mustrid jms. Helmestikandi kohta on Eevi Astel kirjutanud järgmist:

19. sajandi keskel levisid meeste rõivastuses helmestikandiga vööd. Viimastega sarnane helmestikandiga (peamiselt sini-valge põhitööniga) taimornament on ka tubakakottidel. [...] Kui helmestikandiga nahkvööd levisid kogu Eesti mandrialal, siis helmestikandiga tubakakottidest on andmeid Ida- ja Loode-Eestist. (Astel 2006: 6.)

Käesolevas artiklis käsitletud helmestikandiga kotid pärinevad Põltsamaa, Maarja-Magdaleena, Urvaste, Iisaku, Jüri ja Nissi kihelkonnast. Tikand paikneb sirge vertikaalse ribana põskede keskel ja on mõlemast küljest ning ülal osast ääristatud nahatükkidega, mis lisavad laiust ja annavad tubakakoti põskedele iseloomuliku kuju. Tikandiriba laius jääb tavaliselt 4 kuni 7 cm vahele.

Enamasti ulatub tikand põhja alt läbi teise külje ülemise servani, kasutatud on ka põhjale õmmeldud nahast vahelappi, mis eraldab kahe poole tikandeid. Põltsamaalt pärit kotil (ERM A 114:5; vt foto 2) on ka nahast vahelapp kaunistatud masinpistes tikandiga. Sellisel juhul võivad koti külgedel kasutatud helmestikandi motiivid teineteisest erineda. Jämedale linasele kangale

Foto 3. Koti kõrvad on ääristatud peenikese kandiga. VM 9486 E 761. *Viljandi Muuseumi foto.*

Foto 4. Helmestikandiga tubakakott ERM A 509:5549. *ERMi foto.*

tikiti tavaliselt samalaadsed ornamendid, nagu olid sel ajal levinud helmestikandiga vöödel. Enamasti on selleks sinise ja valge põhitooniga pika ribana kujundatud taimornament, kuid leidub ka teistsuguseid värvi- ning mustri- lahendusi. Näiteks on ühel kotil (ERM 2614 Räpina) mõlema põse tikandi motiivid lahendatud piiratud pinna põhimõttel ning üksteisest erinevad. Tikitud on beežide, roheliste, siniste, punaste, kollaste, mustade, pruunide ja klaasjate helmestega. Siiski on ka sellel kotil kujutatud lillemotiivi; geomeetrisema mustri võib leida näiteks Urvastest pärit tubakakotil (ERM A 573:33).

Esineb kotte, kus on kasutatud mitut kaunistusviisi korraga. Ühe Ansekülast pärit koti (ERM A 290:255) keskosal on sissepressitud tärnid, ümbritsetuna diagonaalsetest joontest koosnevast ruudustikust. Mustriosa on alt ja ülevalt ääristatud sakilise servaga nahatükkidega. Lisaks kaunistavad kotti masinaga tepitud õmblused ja kaks rida vaskööse. Põskede küljes olevad kõrvad on asendatud 2,5 cm läbimõõduga vaskrõngastega. Tõenäoliselt on ühel Mustjalast pärit kotil (ERM A 290:251) olnud kõrvade asemel samasugused rõngad, mida võib järeldada koti põskede ülaosas olevatest rebenenud aasadest.

Foto 5. Nahast tuti ning sissepressitud mustritega kaunistatud rahakott. ERM 11978. *ERMi foto.*

Kotte on kaunistatud ka aplikatsiooniga, mis võib olla lihtne, koti põse kuju järgiv pealeõmmeldud nahast kaunistus või mõni kujund, näiteks süda. Koti põhjale ning paelte otsa on vahel lisatud narmastatud nahatükist valmistatud tutte ja vaskrõngaid (fotod 5 ja 6).

Kaunistusena on kasutatud ka mitmesuguseid kanga- või nahatükke. Paistu kihelkonnast Holstre vallast pärit kotil on eri värvi nahatükkidega ääristatud koti keskosas olev kirju villane kangas (foto 7). Lääne-Eesti saartel on dekoratiivse kanga asemel kasutatud hülge karusnahka. Karusnahale lisaks on kaunistusena kasutatud väljalõikeid: lõigatud kujundite (südamed, ankrud, sirkelrosetid jms) all on teist värvi nahk või villane kangas (punane, sinine) ning karusnahka raamivad ülevalt ja alt sakilise servaga nahatükid (foto 8 ja joonis 2; vt ERM A 290:249). Sarnast tehnikat

Foto 6. Südamekujulise aplikatsiooniga kaunistatud tubakakott. VM 1018 E. *Viljandi Muuseumi foto.*

on Muhus kasutatud ka teiste nahkesemete, näiteks kingade kaunistamisel. Kõige rikkalikuma kaunistusega kotte leidubki Saaremaal ja Muhus, kuigi üksikesemeid on pärit ka mujalt (Astel 2006: 6).

Lõõtsaga tubakakotid kinnitatakse kitsa nahast riba või linase nõoriga, mille jaoks on põskede ja lõõtsa ülaservas augud või tärgmed. Mõnikord on augud ümbritsetud vasest öösidadega. Tagasihoidlikumatel kottidel jäävadki öösid tihti ainsaks kaunistuseks. Nahast riba lahtised otsad on enamasti ühendatud ning mõnikord on kaunistuseks lisatud ribastatud nahatükist moodustatud tutt. Rihma või paela abil oli võimalik kanda kotti kaelas või vööle seotuna. Vahel keerutati paelad lihtsalt ümber koti kõrvade (foto 9).

Tubakakottide valmistajad ja müüjad

Vaatamata mõningale sarnasusele on muuseumikogudes olevad kotid enamasti üksikeksemplarid. Erandina võib välja tuua kaks täpselt ühesuguse tegumoe ja suurusega tubakakotti ERMi esemekogus. Võrreldes teiste tubakakottidega on mõlemad üsna omapärase löikega: kotipõsed on tugevalt pirnja kujuga, olles suu juures ainult 2 cm laiused (joonis 6). Kuna üks kottidest on valmistatud vähem kvaliteetselt (aplikatsioonid on lõigatud vildakalt, õmbluste kvaliteet on kehvem), viis see esialgu mõttele, et keegi on üritanud kusagil silma jäänud kotti järele teha. Kottide kogumislegende vaadates selgub, et üks neist (ERM A 361:44) on pärit Püha kihelkonnast Saaremaalt ning

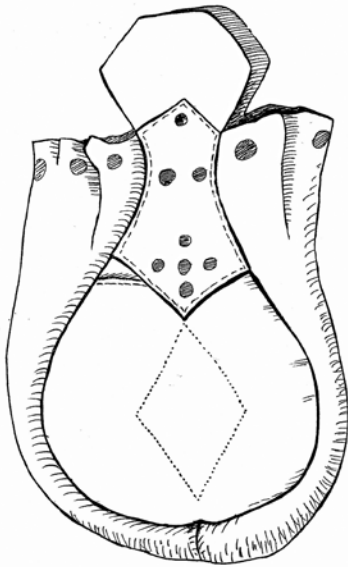
Foto 7. Kirju kanga ning värviliste nahatükkidega kaunistatud kott. Paela külge on kinnitatud piibunõel. ERM A 195:16, 17 Paistu. ERMi foto.

Foto 8. Kotti kaunistamisel on kasutatud väljalõikeid ning värvilist nahka. ERM A 290:257 Muhu. ERMi foto.

Foto 9. Tubakakott võõle seotuna. ERM Fk 2887:697. ERMi foto.

Joonis 6. Reigi tubakakott ERM A 426:3051.
Triin Hellati joonis.

teine (ERM A 426:3051) Reigist Hiiumaalt. Võrdlemisi suur vahemaa ning kottide ära vahetamiseni sarnane tegumood seab selle mõtte kahtluse alla. Lisaks leidsin hiljem internetioksjoni keskkonnas osta.ee foto täpselt samasugusest tubakakotist. Kahjuks ei ole tagantjärele võimalik kindlaks teha, millisest piirkonnast oli pärit müüdnud tubakakott, kuid mitme tegumoelt ühesuguse koti olemasolu annab alust arvata, et neid on valmistatud ja müüdnud ka suuremas koguses.

Lõõtsaga tubakakottide hulgas leidub üsna algeliselt valmistatud primitiivseid kotte, aga ka tõelisi meistritöid. On andmeid, et tubakakotte valmistati nii kodus oma tarbeks kui telliti käsitööliselt ja meistritelt. Uhkemaid kotte valmistasid elukutselistelt käsitöölised, sadulsepad ning rätsepad. Linnades olid nahatöölised juba keskajal organiseerunud

gildidesse, mis kontrollisid tooraine liikumist ja töötlemist. Maakäsitöö, mis ei sõltunud sisseveetavatest materjalidest, kujutas endast pigem kodust ja oma vajaduseks tootvat tegevust ning sellest ei ole palju andmeid (Sarv 2014: 19). Mõnel pool külades olid parkalid – tavaliselt väikemaapidajad või saunikud, kes tegid lisatööna ka kingsepa-, sadulsepa- või puusepatööd (ERM KV 299:557). Helimestikandiga tubakakotte sai osta ka harjuskitelt, laadalt või linnast (Astel 2006: 7). Peale kohalike parkalite tegutsesid Eesti külades sageli ka Venemaalt pärit rändavad nahaparkijad. Venemaal oli välja kujunenud mitmeid nahatöö keskuseid (Novgorod, Pihkva, Ostaškov jt) ning 19. sajandi teisel poolel olid need saavutanud sellise ulatuse, et mitmesuguseid nahast tooteid (nahkpõllesid, labakuid, saapaid jms) veeti üle Venemaa laiali ning need ilmusid ka Eestis nii laatadele kui talurahvapoodidesse (Moora 1964: 247).

Kokkuvõte

Eesti muuseumide etnograafiliste esemete kogudes leidub nii tekstiilist kui nahast tubakakotte.

Tehnoloogiliselt ja kujunduslikult huvitavamad on neist lõõtsaga tubakakotid, mille lõikelistes lahendustes, õmblemise tehnoloogias ja kaunistustes leidub mitmeid variatsioone. Nime annab seda tüüpi kotile lõõtsakujuliselt kokku volditud vahetükk, mille abil on võimalik kotti mugavalt

piibu toppimiseks avada. Sellised kotid koosnevad enamasti kolmest tükist. Esimene ja tagumine külg (põsed) on tavaliselt ühendatud ja kahele poole põskede vahele on õmmeldud kumera kujuga samast või teistsugusest nahast tükid, mis volditakse lõõtsaks. Õmblemisel on kasutatud põhiliselt eel- ja üleloomispistet ning linast niiti. Leidub ka masinaga õmmeldud kotte. Esi- ja tagatüki küljes on ümarad, rombi-, südame- vms kujulised nahalapid ehk kõrvad. Need võivad olla põsega samast tükist või juurde õmmeldud. Kaunistustena on kasutatud sissepressitud ornamente, vaskrõngaid, apli-katsioone ja väljalõikeid. Koti põhimaterjali on vahel kombineeritud hülge karusnahaga või kontrastset värvi kanga või nahaga. Väga uhked ja tehnoloogiliselt keerulisema valmistusviisiga kotid on tihti kaunistatud helmesti-kandiga. Enamasti kasutati samalaadset taimornamenti nagu samal ajal moes olnud helmevöödel. Tubakakotte on valmistatud kodus oma tarbeks, tellitud meistritelt või ostetud laatadelt ja harjuskitelt.

Nahast tubakakotte leidub lisaks artiklis käsitletud muuseumikogudele veel mitmetes muuseumides üle Eesti ning ka need vääriavad lähemat uurimist.

Allikad

Astel, Eevi 2006. *Taskud vööle, kotid kätte rahvariideid kandes*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Bušić, Katarina 2009. *Zbirka tobri – bag collection*. Zagreb: Etnografski muzej.

Goubitz, Olaf 2009. *Purses in Pieces: Archaeological Finds of Late Medieval and 16th-Century Leather Purses, Pouches, Bags and Cases in the Netherlands*. Zwolle: SPA Uitgevers.

Kivilo, Liivia 1983. *Õmblemine*. Tallinn: Valgus.

Konsin, Kalju 1975. *Kaunistatud nahkesemed*. Tallinn: Eesti ENSV Kultuuriministeerium.

Moora, Aliise 1964. *Peipsimaa etnilisest ajaloost: ajaloolis-etnograafiline uurimus Eesti–Vene suhetest*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Piiri, Reet 2014. Nahkesemeid Eesti Rahva Muuseumi kogudest. – *Loomast loodud*. Koost. Kristina Rajando. Tallinn: Eesti Rahvakunsti ja

Käsitöö Liit, 21–30.

Putnis, Milda 1935. *Tubakakott*. Seminaritöö. Tartu: Tartu Ülikool. Käsikiri ERMi raamatukogus.

Rajando, Kristina 2014. Lisaks nahale, luule. – *Loomast loodud*. Koost. Kristina Rajando. Tallinn: Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liit, 65–73.

Sarv, Krista 2014. Naha- ja luutöö muinas- ja keskaegses Eestis. – *Loomast loodud*. Koost. Kristina Rajando. Tallinn: Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liit, 11–20.

Arhiiviallikad

ERM KV 66 – Kõsimusi rahvapärastest tehnikast. I Nahatöötlemine.

ERM KV 299 – Nahk ja parkimine.

Esemelised allikad

ERM 2614 – helmestikandiga tubakakott, Räpina

ERM A 114:5 – helmestikandiga tubakakott, Põltsamaa

ERM A 195:16, 17 – tubakakott piibunõelaga, Paistu

ERM A 290:249 – tubakakott, Mustjala

ERM A 290:251 – tubakakott, Mustjala

ERM A 290:257 – tubakakott, Muhu

ERM A 361:44 – tubakakott, Püha

ERM A 426:3051 – tubakakott, Reigi

ERM A 509:5549 – helmestikandiga tubakakott, Nissi

ERM A 509:5896 a, b – tubakakotid

ERM A 573:33 – helmestikandiga tubakakott, Urvaste

ERM A 11978 – rahakott

ERM Fk 2887:697 – Rõuge mehe rahvariided
ERMi püsinäitusel. Detailivaade: pärltikandiga tubakakott

VM 1018 E – tubakakott

VM 651 E – tubakakott

VM 9486 E761 – helmestikandiga tubakakott

Kasutatud lühendid

ERM – Eesti Rahva Muuseum

ERM KV – Eesti Rahva Muuseumi
korrespondentide vastuste arhiiv

ERM Fk – Eesti Rahva Muuseumi fotokogu

VM – Viljandi Muuseum

Triin Hellat. Foto autori erakogust.

Triin Hellat (s 1979) on lõpetanud Tartu Kõrgemas Kunstikoolis nahadisaini ja restaureerimise ning Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskoolis tekstiilitöö eriala. Täiendab ennast TÜ VKA pärandtehnoloogia magistriõppes. Töötanud restauraatori ja käsitöö- ning kunstiringi juhendajana. Alates aastast 2012 tegutseb ettevõttes Tasi OÜ, mille eesmärk on pakkuda etnograafiliste sugemetega nahast ja tekstiilist tooteid.

Bellows-type tobacco pouches from the perspective of native crafts

Abstract

Among the collections of ethnographic artefacts in Estonian museums, there can be found several tobacco pouches, made from textile as well as leather.

While tobacco pouches can vary greatly depending on the cutting method, sewing technique, and decoration, it is the technique and design of the bellows-type pouches which make them the most fascinating kind. These pouches gain their name from the inset that has been folded together like a pair of bellows; this inset allows one to open the pouch more conveniently when stuffing the pipe. Such pouches typically consist of three pieces. The front and back sides ('cheeks') are usually fastened together, and the pieces with a curved shape (whether of the same leather or of a different kind) are sewn on to the two sides between the cheeks, and folded to make a bellows. It is running or overcast stitch using linen thread that have chiefly been used. Machine-sewn pouches also exist. Leather patches, which are round, or which may resemble a rhombus or a heart, etc. in shape, are referred to as 'ears' when attached to the front and back of the pouch. They may be of the same leather as the cheeks or can be extras sewn onto the sides. Among the decorations that have been used we can find debossed ornamentation, copper rings, appliqué, and cut-out. The combination of the main material with seal fur and with fabrics or leather of a contrasting colour has also been used. Pouches that are lavish and require a technically more elaborate method of preparation are often embellished with bead embroidery. A floral ornament similar to that which appears on the beaded belts fashionable in the same period was usually used. Tobacco pouches were made at home for personal use, or could be ordered from craftsmen, and could be purchased at fairs and from pedlars. In addition to the collections explored in this article, leather tobacco pouches can be found in several museums across Estonia, and these pouches too warrant closer examination in the future.

Keywords: ethnographic leather bags, tobacco pouch, bellows-type tobacco pouch, purse, leather, bead embroidery